

КИНЕМАТИКА

Механикалық қозғалыс. Қозғалыстың негізгі сипаттамалары

Механика

- **Механика** – денелердің механикалық қозғалысын зерттейді.
- *Механикалық қозғалыс* деп дененің кеңістіктегі орнының басқа денелерге қатысты уақыт бойынша өзгеруін айтады.
- Механиканың негізгі мақсаты: кез келген уақыт аралығында дененің кеңістікте орнын анықтау

Механика

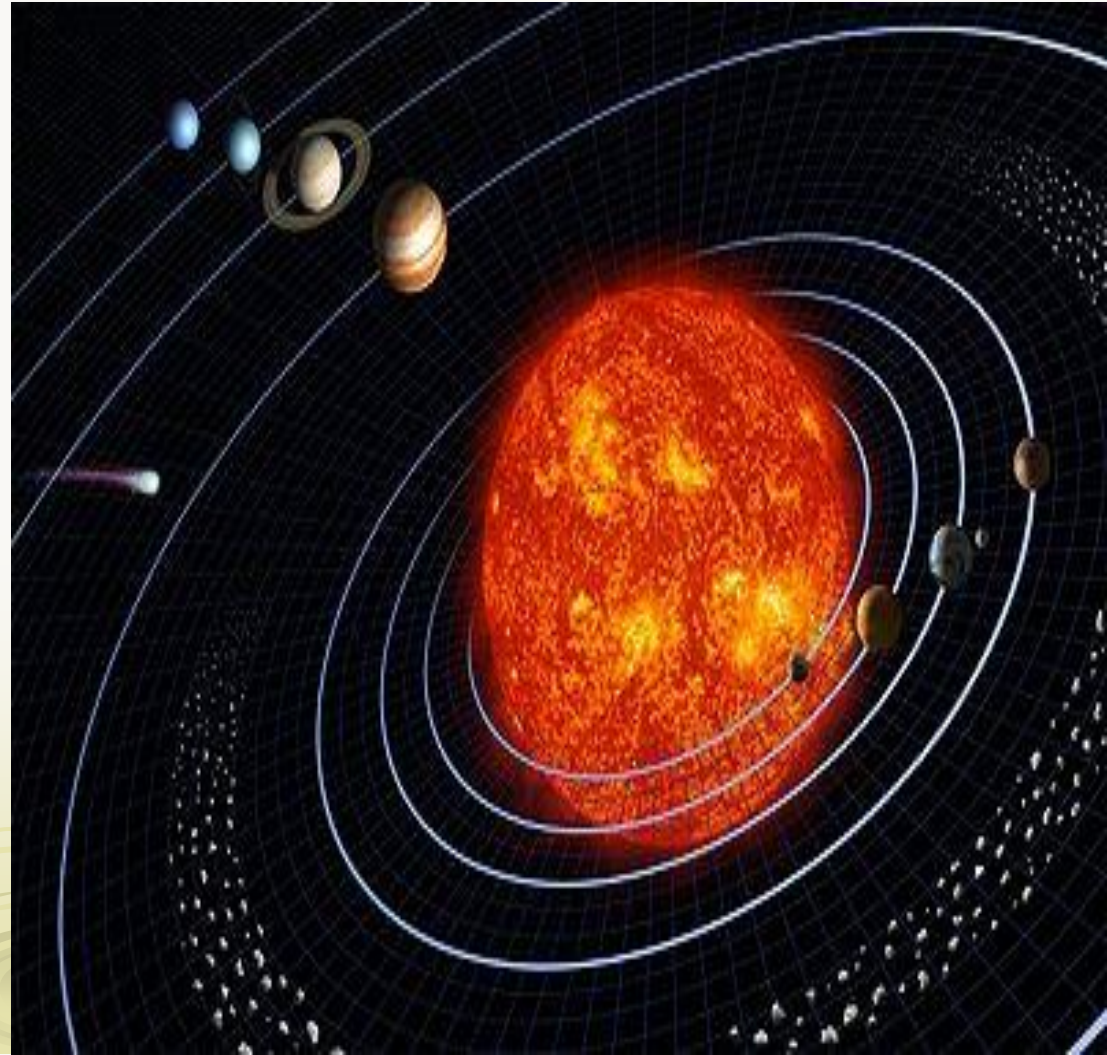
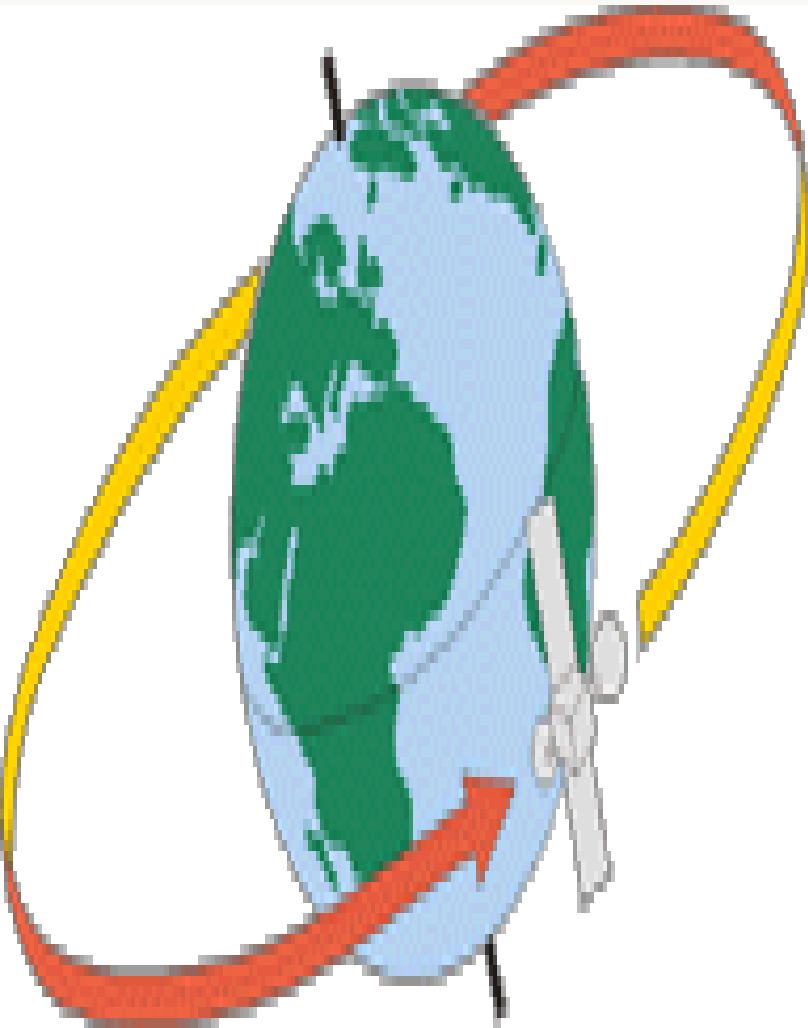
- **Кинематика** – денелердің әр түрлі қозғалысын зерттейтін және пайда болу себептерін қарастырмайтын механиканың бөлімі.
- **Динамика** – денелердің өзара әрекеттесу заңдарын, олардың пайда болу себептерін қарастыратын механиканың бөлімі.
- **Статика** – денелердің тепе-теңдік күйлерін қарастыратын механиканың бөлімі.

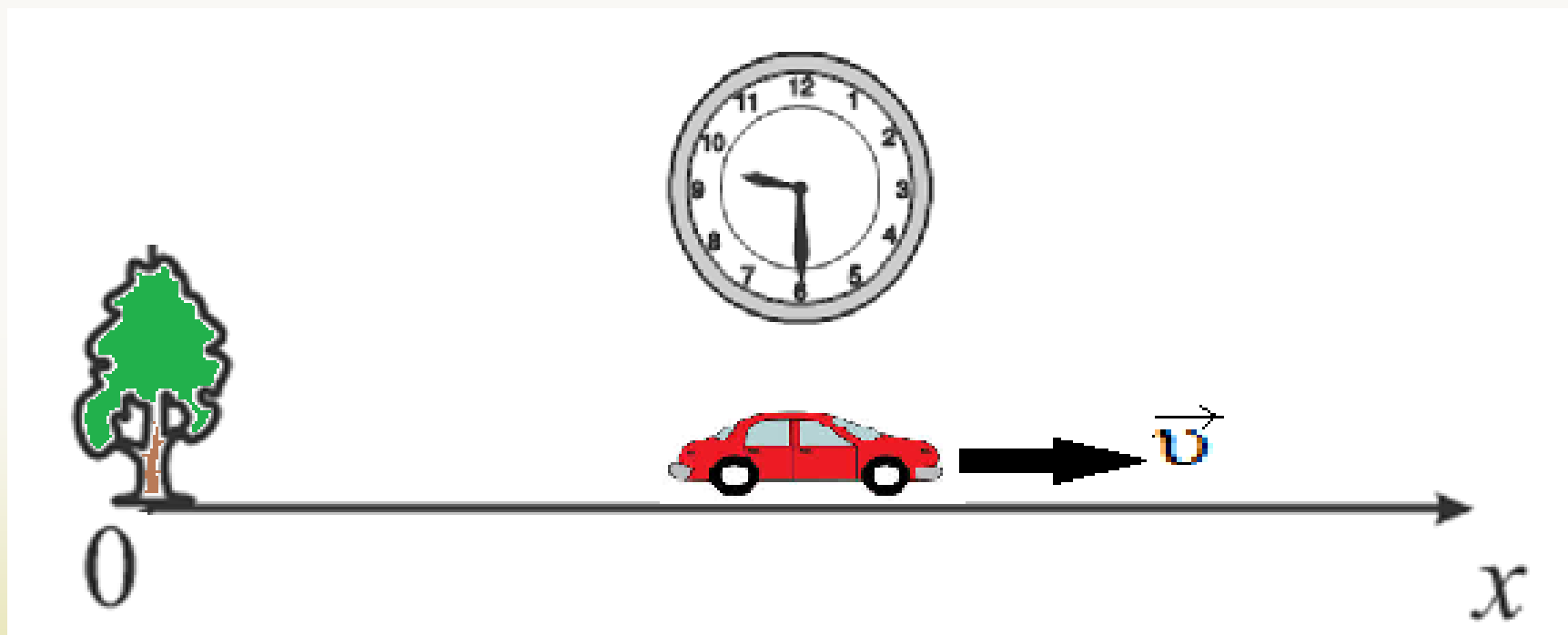
Дәріс жоспары

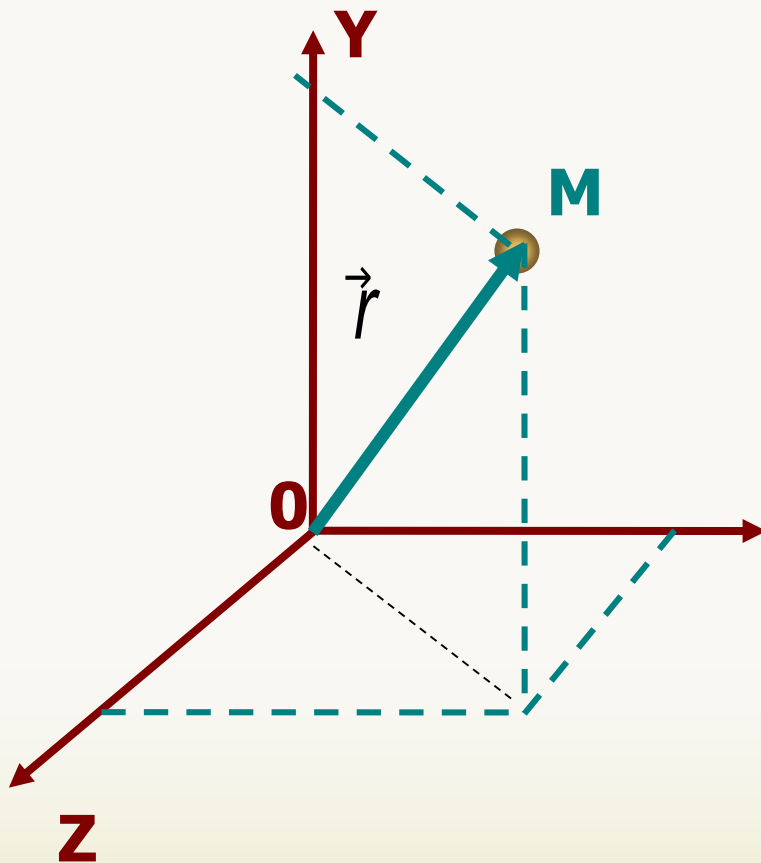
- Материялық нүкте, санақ жүйесі, орын ауыстыру, жол ұзындығы
- Жылдамдық, орташа және лездік жылдамдық
- Үдеу, орташа үдеу, лездік үдеу
- Түзу сызықты бірқалыпты және бірқалыпты айнымалы қозғалыстар
- Қисық сызықты қозғалыс және оның үдеулері
- Айналмалы қозғалыстың бұрыштық жылдамдығы және бұрыштық үдеуі
- Дененің еркін түсу
- Еркін түсу үдеуі

Материалық нүкте деп өлшемдері (қалыңдығы, диаметрі, ені) қоршаған сыртқы ортаның өлшемдерімен салыстырғанда елеуге болатын массасы бар денені айтады.

Дененің кеңістіктегі орнын басқа бір кез-келген қозғалмайтын дене арқылы анықтауға болатын денені **санақ денесі** деп атайды.

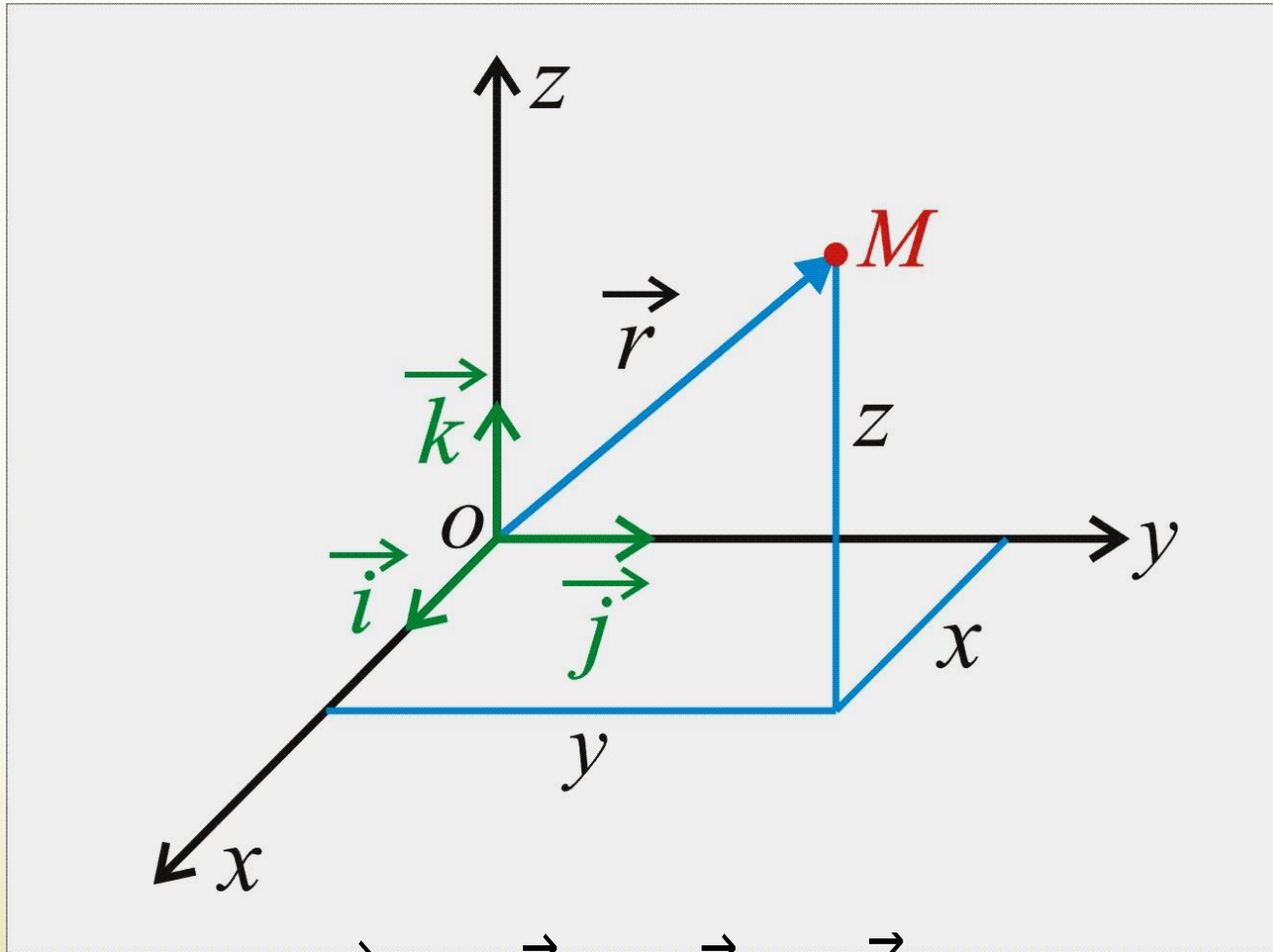

Санақ жүйесі
дегеніміз санақ
денеден,
координата
жүйесінен және
уақыт өлшеуге
арналған
X аспаптан
құрылады.

Радиус-вектор – координаталар басынан O нүктесінен дененің берілген нүктеге M дейін жүргізілген вектор

$$\vec{r} = x\vec{i} + y\vec{j} + z\vec{k}$$

Материялдық нүктенің кинематикалық қозғалысының теңдеуі

$$\begin{cases} x = x(t), \\ y = y(t), \\ z = z(t) \end{cases}$$

немесе бұл үшеуін $\vec{r} = \vec{r}(t)$

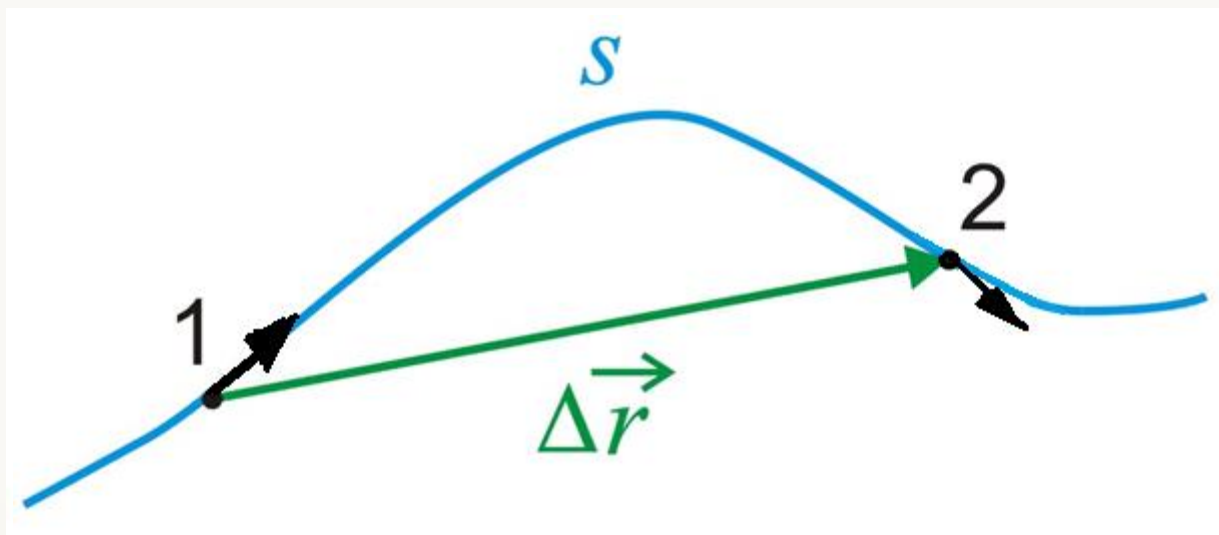
векторлық теңдеумен алмастырады

Жол және орынауыстыру

- Дененің немесе материялық нүктенің кеңістіктегі қозғалыс кезінде сызық түрінде қалдырған ізі **траектория** немесе **жүрген жол ұзындығы** деп аталады.
- Траектория түзу сызықты және қисық сызықты болады.

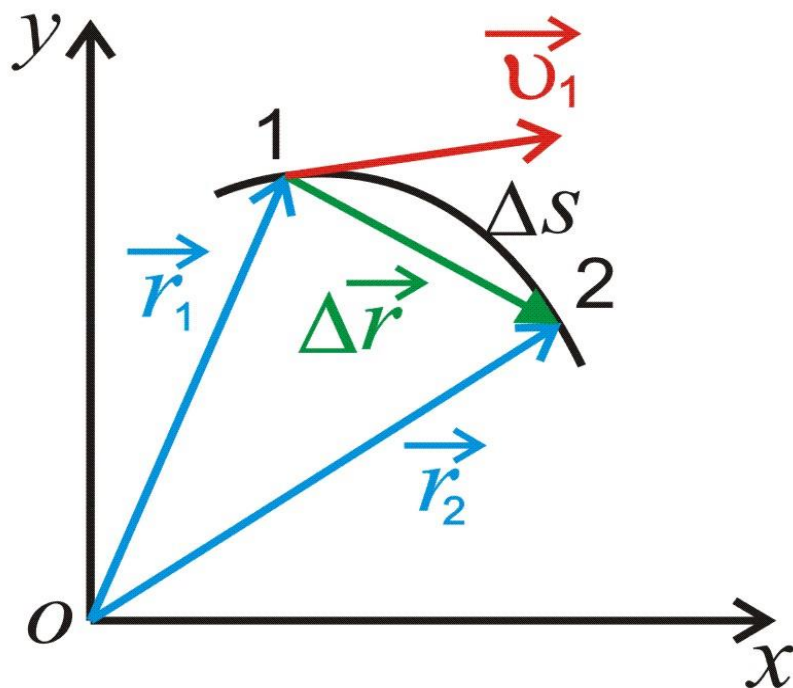
Жол — бұл бастапқы және соңғы нүктелердің арасындағы траектория участкесінің ұзындығына тең скалярлық шама S .

Нүктенің бастапқы және соңғы орнын қосатын вектор **орын ауыстыру** $\Delta \vec{r}$ деп аталады, ол қозғалыстың бастапқы нүктесінен соңғы нүктесіне қарай бағытталады.

Жылдамдық

Жылдамдық - қозғалыстың шапшандығы мен бағытын сипатайтын векторлық шама. Ол бірлік уақыт ішіндегі жүрілген жолдың ұзындығын анықтайды.

$$v = \frac{S}{t}$$

$$[v] = \text{м} / \text{с}$$

$$\Delta \vec{r} = \vec{r}_2 - \vec{r}_1$$

Бір қалыпты емес қозғалыс

Дене бірдей уақыт аралықтарында әр түрлі жол өтетін қозғалысты айтады.

Орташа жылдамдық $v_{\text{орт}} = \frac{\Delta s}{\Delta t}$

$$v_{\text{орт}} = \frac{\sum_{i=1}^n S_i}{\sum_{i=1}^n t_i} = \frac{S_1 + S_2 + \dots}{t_1 + t_2 + \dots}$$

Егер дене уақыттың бірінші жартысын v_1 , ал қалған жартысын v_2 жылдамдықпен жүрсе,

онда:

$$v_{\text{орт}} = \frac{v_1 + v_2}{2}.$$

Лездік жылдамдықтың модулі

$$v = \lim_{\Delta t \rightarrow 0} \frac{\Delta s}{\Delta t} = \frac{ds}{dt} = s'$$

Уақыттың кез келген мезетіндегі қозғалыс жылдамдығы немесе лездік жылдамдығы деп, жүрілген жолдың уақыт бойынша алынған бірінші ретті туындысын айтамыз.

$$\vec{v}_{\text{лез}} = \frac{d\vec{r}}{dt} = \vec{r}'$$

Уақыт бірлігіндегі жылдамдықтың өзгерісінің шамасын **үдеу** деп атайды.

Орташа үдеу $\vec{a}_{opt} = \frac{\vec{v}_6}{t_6}; \vec{a}_{opt} = \frac{\Delta \vec{v}}{\Delta t}$.

Лездік үдеу жылдамдықтың уақыт бойынша бірінші туындысына тең. →

$$a = \lim_{\Delta t \rightarrow 0} \frac{\Delta v}{\Delta t} = \frac{dv}{dt}.$$

немесе жолдың екінші ретті туындысына тең:

$$a = v' = r''. \quad \vec{a} = \frac{d\vec{v}}{dt} = \frac{d^2 \vec{r}}{dt^2}.$$

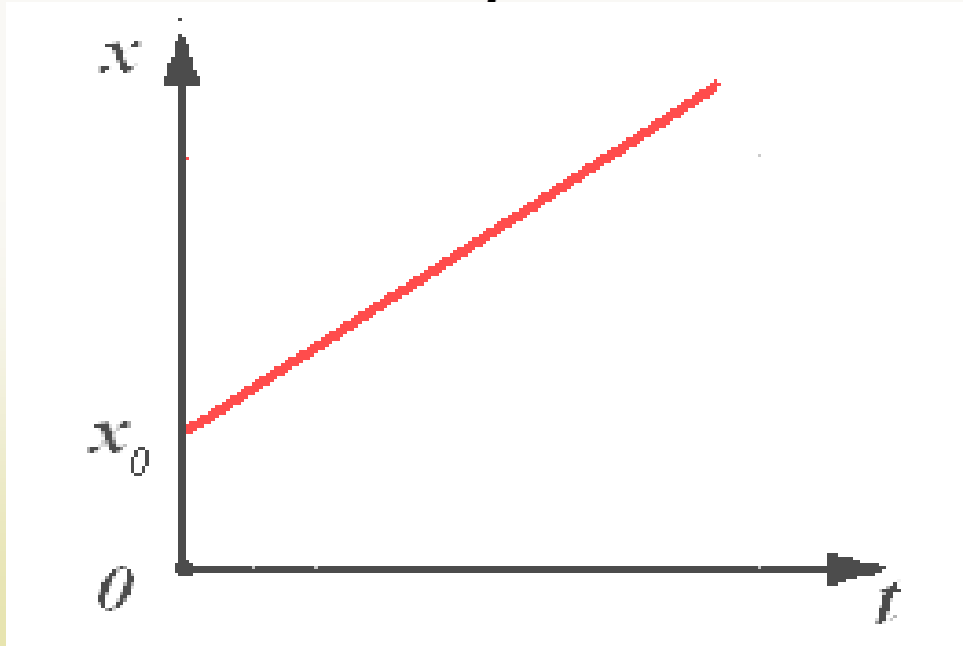

**Түзу сызықты
бірқалыпты
және
бірқалыпты айнымалы
қозғалыстар**

Материялық нүктенің *бірқалыпты түзу сызықты қозғалысы* деп бірлік уақыт өткен сайын оның жылдамдығы өзгермейтін қозғалысты айтамыз.

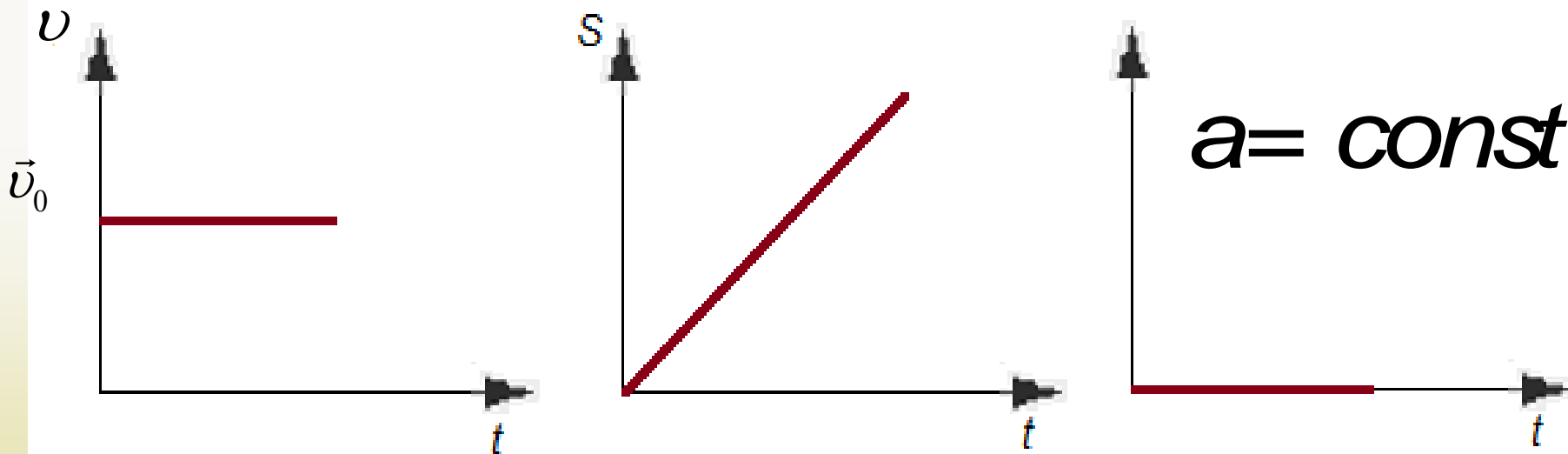
$$v = \frac{s}{t} = \text{const}, \quad \Delta s = v \cdot \Delta t$$

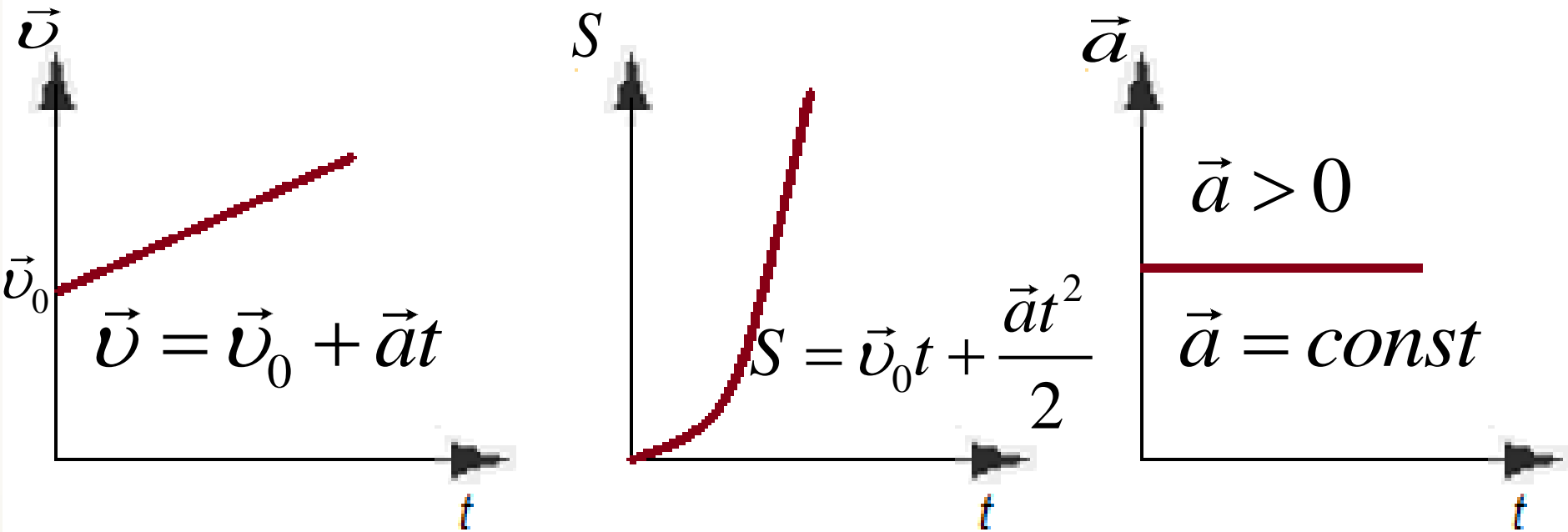
$$x = x_0 + s = x_0 + vt$$

Бірқалыпты айнымалы қозғалыс

Материялық нүктенің *бірқалыпты айнымалы қозғалысы* деп бірлік уақыт өткен сайын оның жылдамдығы бірдей шамаға өсетін немесе кемитін қозғалысты айтады.

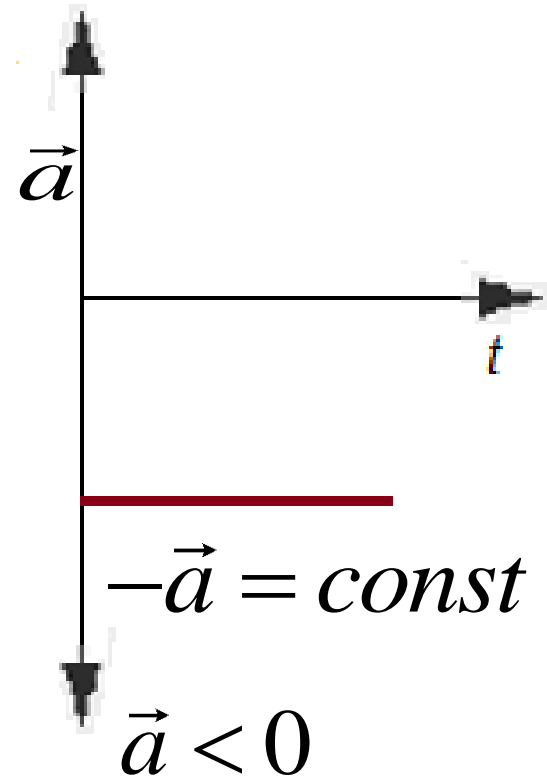
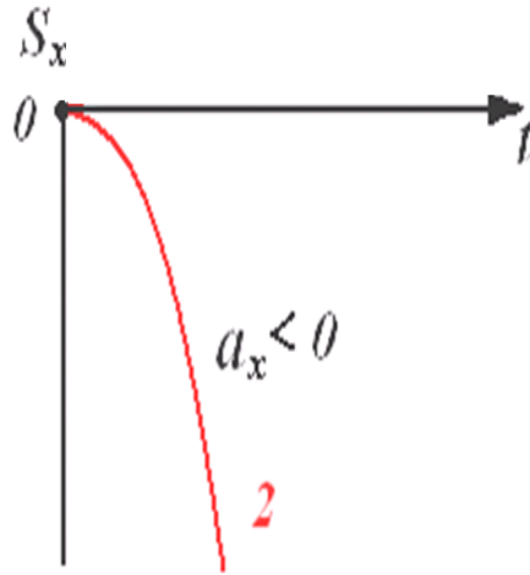
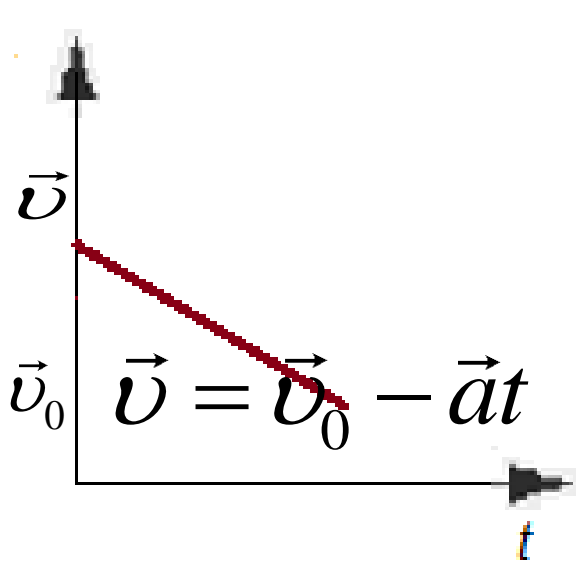

Түзу сызықты үдемелі қозғалыс

$$S = \frac{v^2 - v_0^2}{2a}$$

Түзу сызықты кемімелі қозғалыс

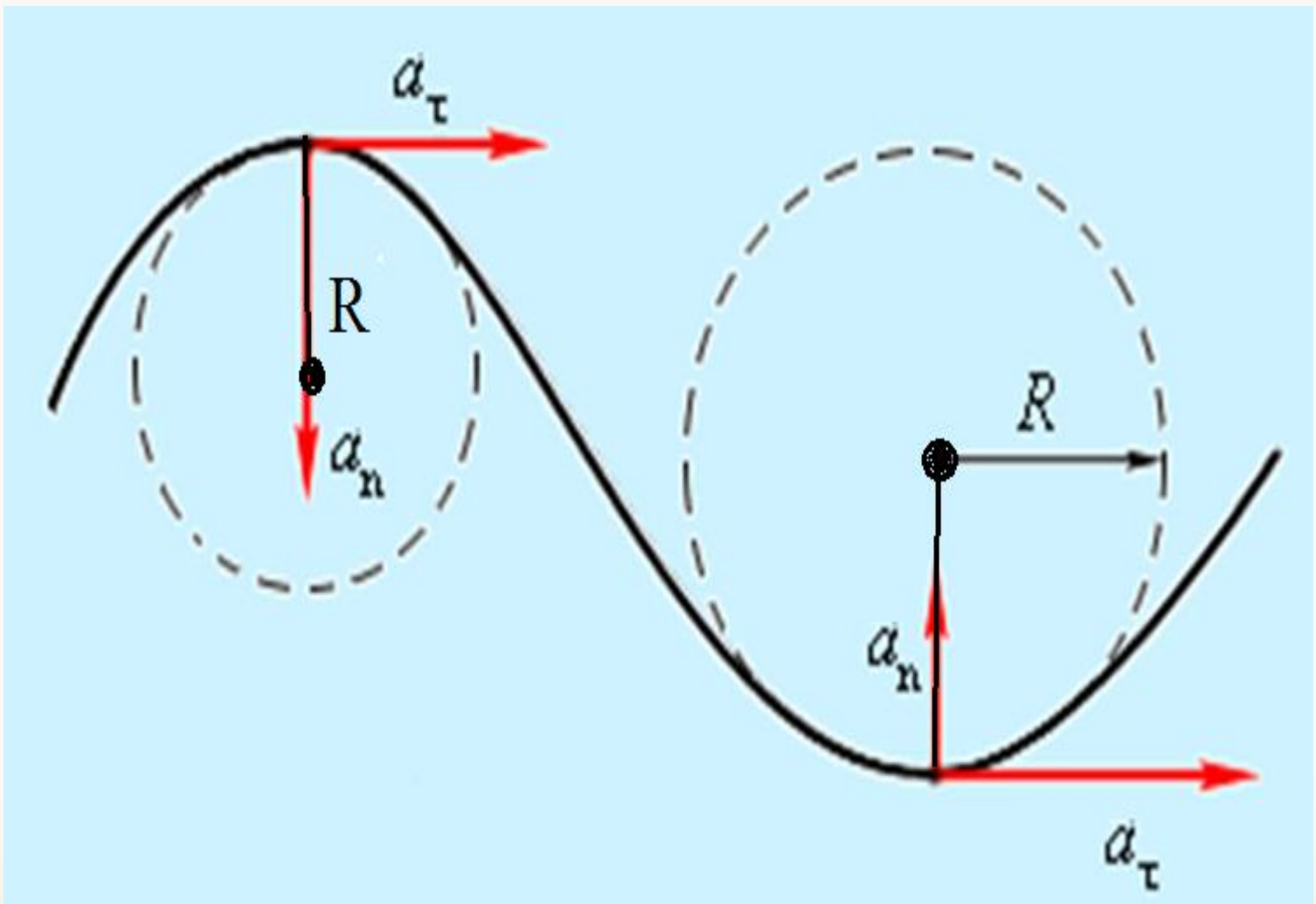

$$S = \vec{v}_0 t - \frac{\vec{a} t^2}{2}$$

$$S = \frac{v^2 - v_0^2}{2a}$$

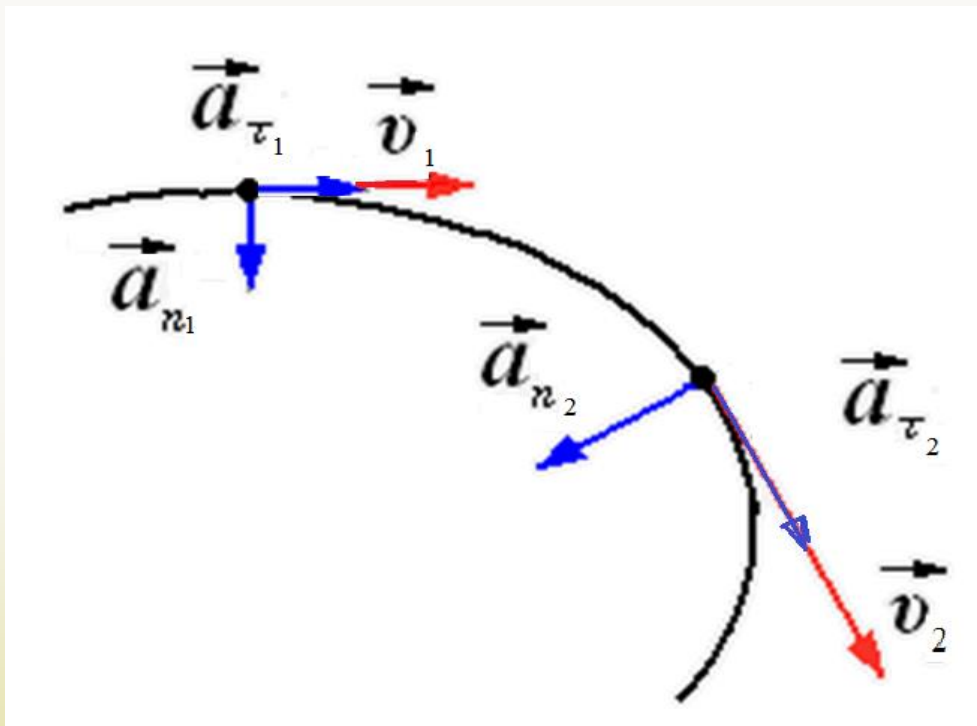
ҚИСЫҚ СЫЗЫҚТЫ ҚОЗҒАЛЫС және оның үдеулері

Қисық сызықты қозғалыс – нүктенің шеңбер доғасы бойымен қозғалысы. Бұл қозғалыста жылдамдықтың модулі өзгермей бағыты уақыт өткен сайын өзгеріп отырады, дененің үдеуде модуль бойынша тұрақты бағыты өзгеріп отырады, шеңбердің центріне бағытталған.

СЫЗЫҚТЫҚ ЖЫЛДАМДЫҚ

Нүктенің **сызықтық жылдамдығы** бірқалыпты шеңбер бойымен қозғалған кезде модулі бойынша тұрақты, бағыты бойынша өзгереді, траекторияның әр нүктесінде жанама бойымен бағыталады.

$$U = \frac{S}{t} = \frac{2\pi R}{T}$$

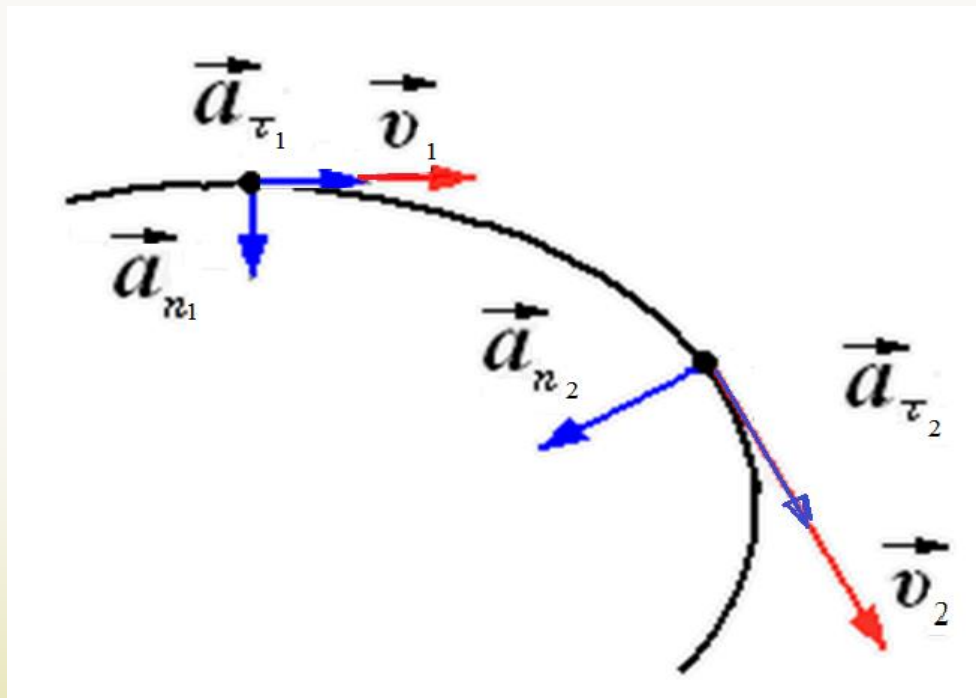
$$l = 2\pi R$$

|- шеңбердің
ұзындығы

Үдеудің құраушылары

$$a = a_{\tau} + a_n$$

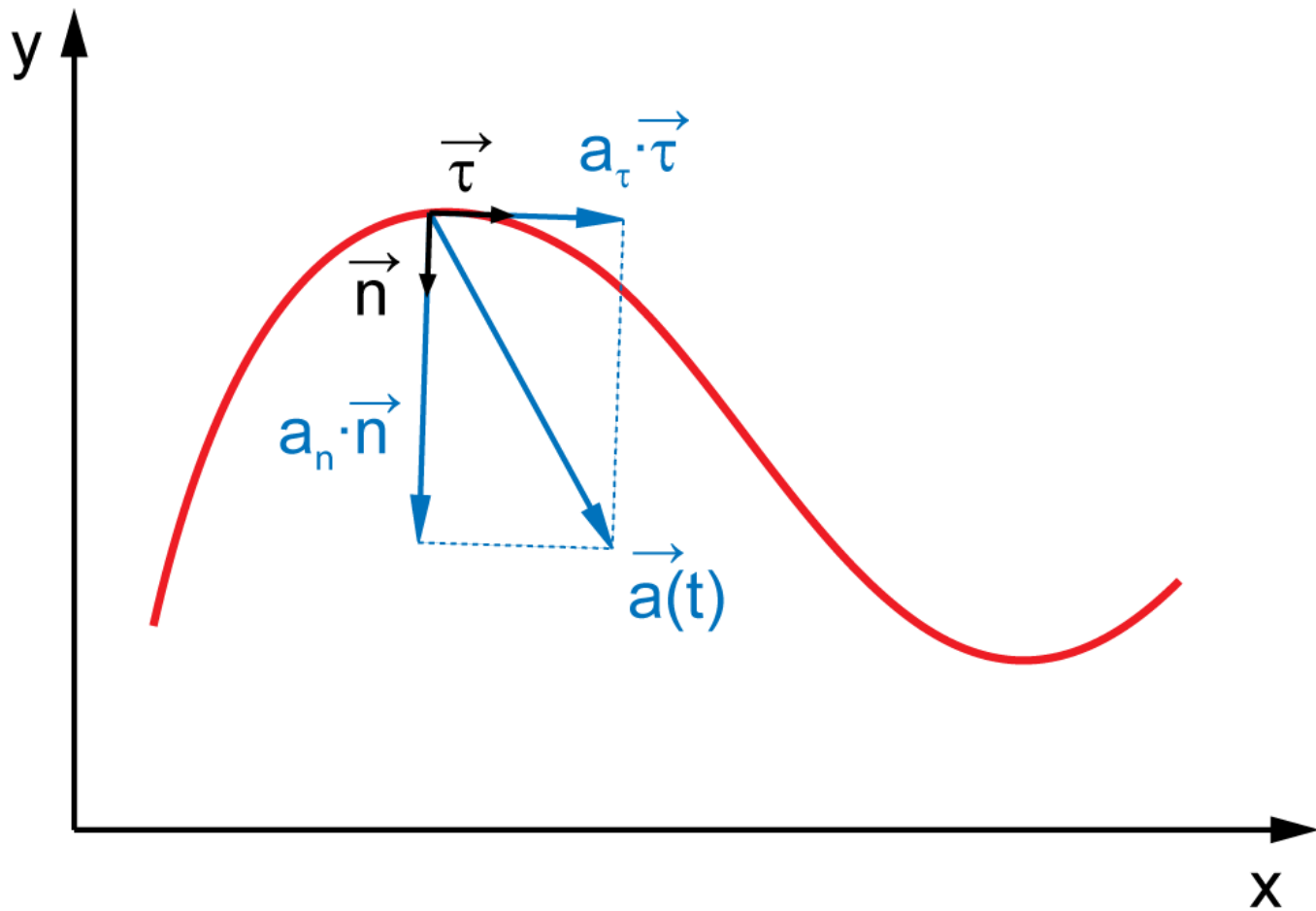

Тангенстік үдеу a_τ жылдамдықтың модулінің және бағытының өзгеру шапшаңдығын сипаттайды, әрі траектория жанамасының бойымен бағытталады:

$$a_\tau = \frac{d\vec{v}}{dt}; a_\tau = v'.$$

Нормаль үдеу a_n жылдамдықтың бағыты бойынша өзгерісін сипаттайды, жылдамдық векторына перпендикуляр, әрі траекторияның қисықтық центріне бағытталған:

$$a_n = \frac{v^2}{R}$$

Қисық сызықты қозғалыста **толық үдеу**
тангенциальдық және нормальдық
үдеулерге жіктеледі.

Нормаль үдеу $\vec{a}_n$ мен тангенстік үдеу $\vec{a}_\tau$ өзара перпендикуляр болады. Сондықтан толық үдеу осы екеуінің векторлық қосындысына тең.

$$a = a_n + a_\tau$$

Толық үдеу модулі

$$\vec{a} = \sqrt{\vec{a}_\tau^2 + \vec{a}_n^2}.$$

Кез келген бірдей уақыт аралығында қозғалыс жылдамдығы сәйкес бірдей шамаға өзгеріп отыратын қозғалысты **бір қалыпты айнымалы қозғалыс** деп атайды.

$$a_\tau = \text{const} \neq 0$$

Түзу сызықты қозғалыс

$$a_T = 0 \quad a_n = 0$$

Бір қалыпты үдемелі қозғалыс

$$a_T = \text{const} > 0$$

Бір қалыпты кемімелі қозғалыс

$$a_T = \text{const} < 0$$

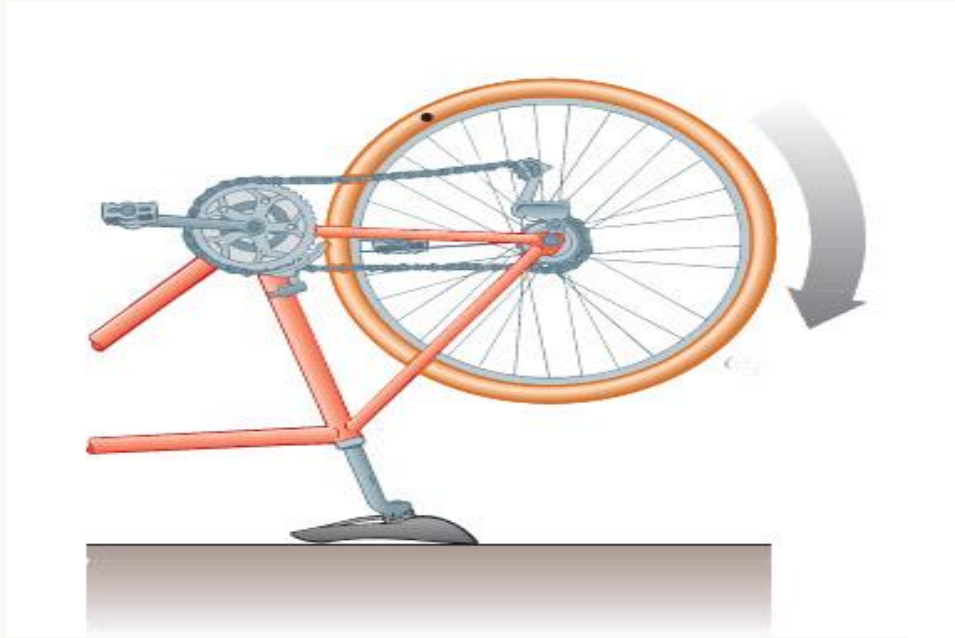
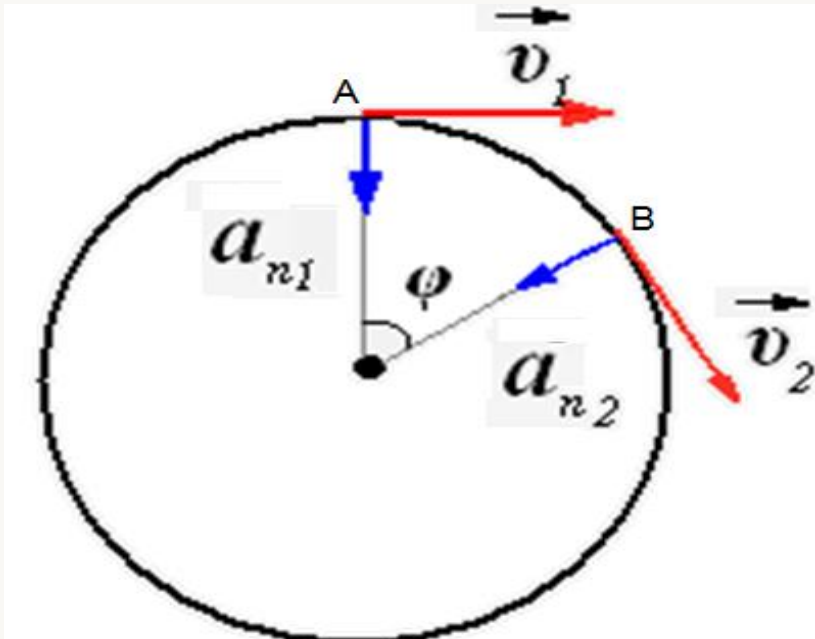
Бір қалыпты шеңбер бойымен

$$a_\tau \neq 0 \quad a_n \neq \text{const}$$

**Айналмалы қозғалыс.
Айналмалы қозғалыстың
негізгі сипаттамалары**

Айналмалы қозғалыс деп абсолютті қатты дененің барлық нүктелерінің шеңбер бойымен бір қалыпты қозғалысын айтады.

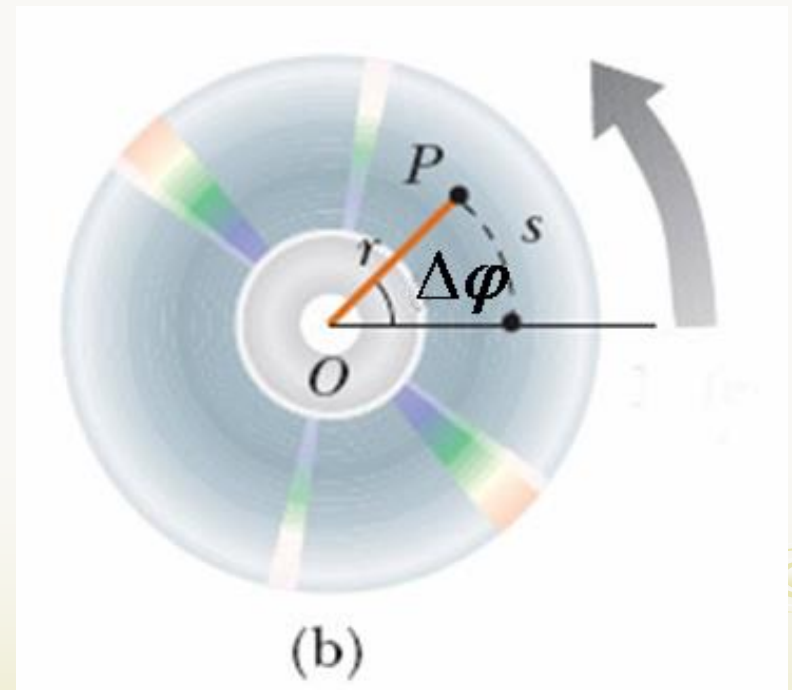
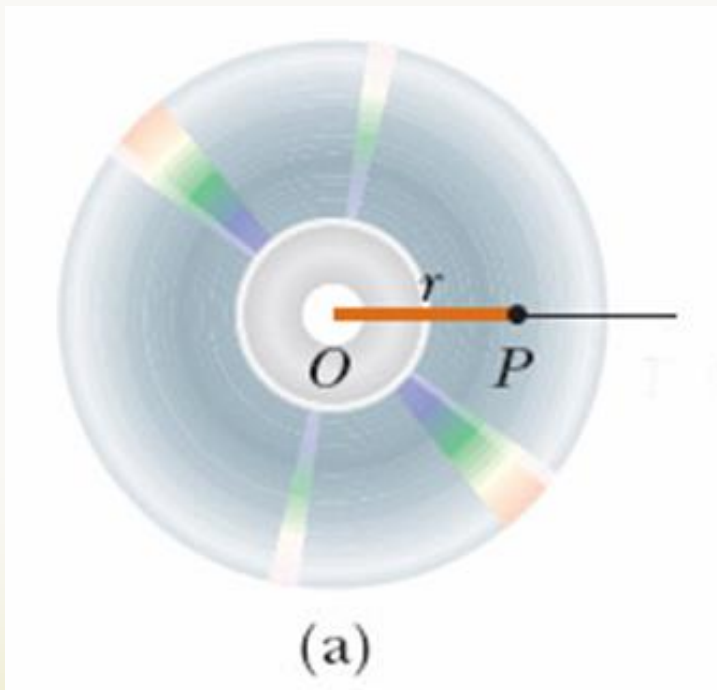

Қозғалыс кезінде дененің деформациялануы (өлшемдері мен формасының өзгеруі) қозғалысқа әсер етпейді деп есептейміз, яғни оларды- **абсолютті қатты дене** деп атаймыз.

Бұрыштық жылдамдық

Бұрыштық жылдамдық — қатты дененің айналу шапшаңдығын сипаттайтын векторлық шама.

$$\omega = \frac{\Delta\phi}{\Delta t}$$

$$\omega = \frac{d\phi}{dt}$$

Период – дененің бір айналымға жұмсаған уақыты.

$$T = \frac{t}{N} \quad [T] = c.$$

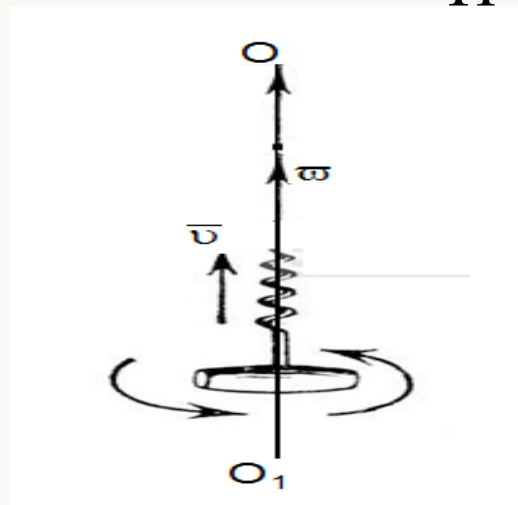
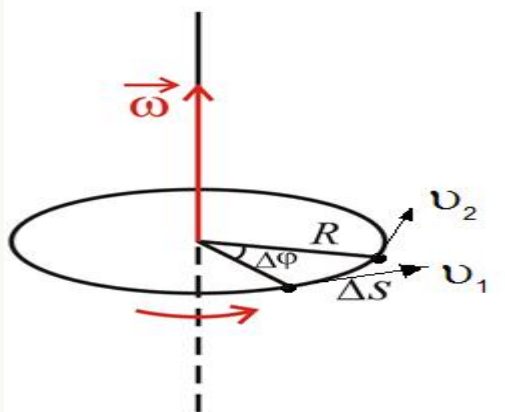
Жиілік – бірлік уақытта жасалған айналым саны.

$$\nu = \frac{N}{t} \quad [\nu] = \Gamma\zeta.$$

$$T = \frac{1}{\nu} \quad \omega = \frac{2\pi}{T} = 2\pi\nu; \quad [\omega] = \text{rad} / c.$$

Бұрыштық жылдамдық - бұрылу бұрышының уақытқа байланысты өзгерісі және оң бұрғы ережесімен анықталады (буравчик)

Бұрыштық жылдамдық модулі айналу бұрышының модулінен уақыт бойынша алынған туындыға тең.

$$\omega = \lim_{\Delta t \rightarrow 0} \frac{\Delta \phi}{\Delta t} = \frac{d\phi}{dt} = \phi'$$

Бір қалыпты айналу

$$\phi = \omega t$$

Бір қалыпты үдемелі айналу

$$\phi = \omega_0 t + \frac{\epsilon t^2}{2}$$

Бұрыштық үдеу

Бұрыштық үдеу — бұрыштық жылдамдықтың өзгеру шапшаңдығын сипаттайтын векторлық шама;

$$\varepsilon_{\text{орт}} = \frac{\Delta \omega}{\Delta t}. \quad \varepsilon = \frac{d\omega}{dt}.$$

Айналыс бірқалыпты болмаған кезде берілген уақыт мезетіндегі бұрыштық үдеу (лездік үдеу) мынаған тең:

$$\vec{\varepsilon} = \lim_{\Delta t \rightarrow 0} \frac{\Delta \vec{\omega}}{\Delta t} = \frac{d\vec{\omega}}{dt} = \vec{\omega}'.$$

СЫЗЫҚТЫҚ ЖЫЛДАМДЫҚ ПЕН БҰРЫШТЫҚ ЖЫЛДАМДЫҚ АРАСЫНДАҒЫ БАЙЛАНЫС

$$v = \omega R$$

$$\omega = \frac{v}{R}$$

Нормаль үдеу

$$a_n = \frac{v^2}{R} = \omega^2 R$$

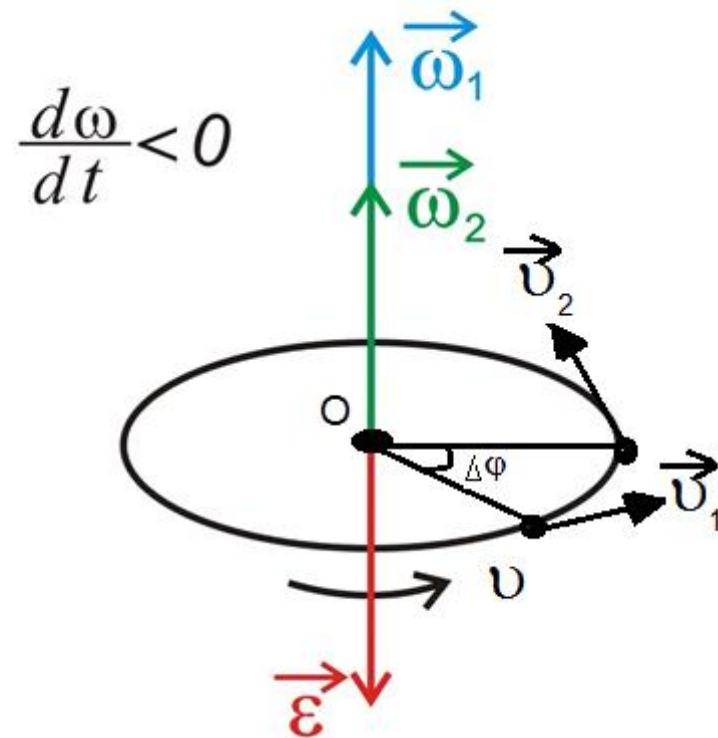
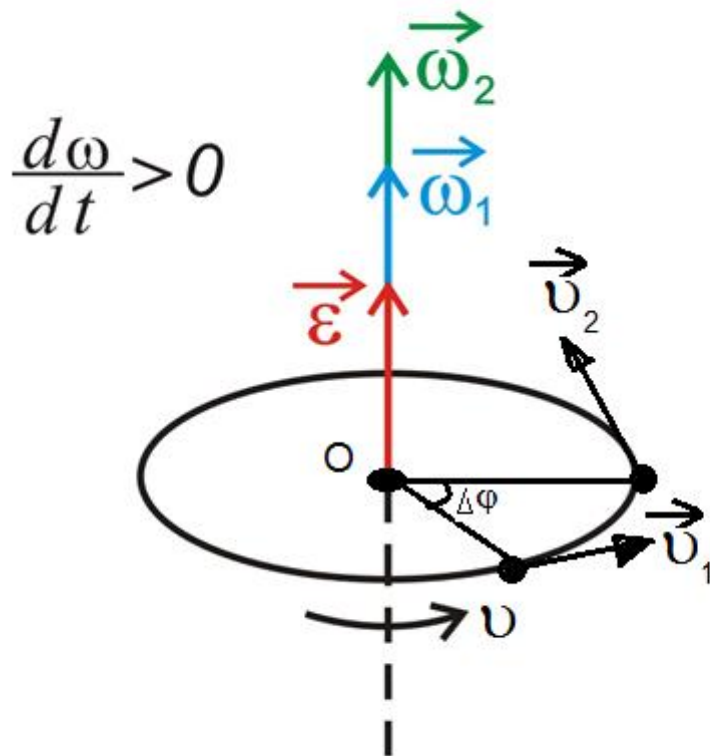
Нормаль үдеу $a_n = \frac{v^2}{R} = \omega^2 R.$

Тангенциальды үдеу $a_\tau = \frac{dv}{dt} = R \frac{d\omega}{dt} = R\varepsilon.$

Толық үдеу модулі

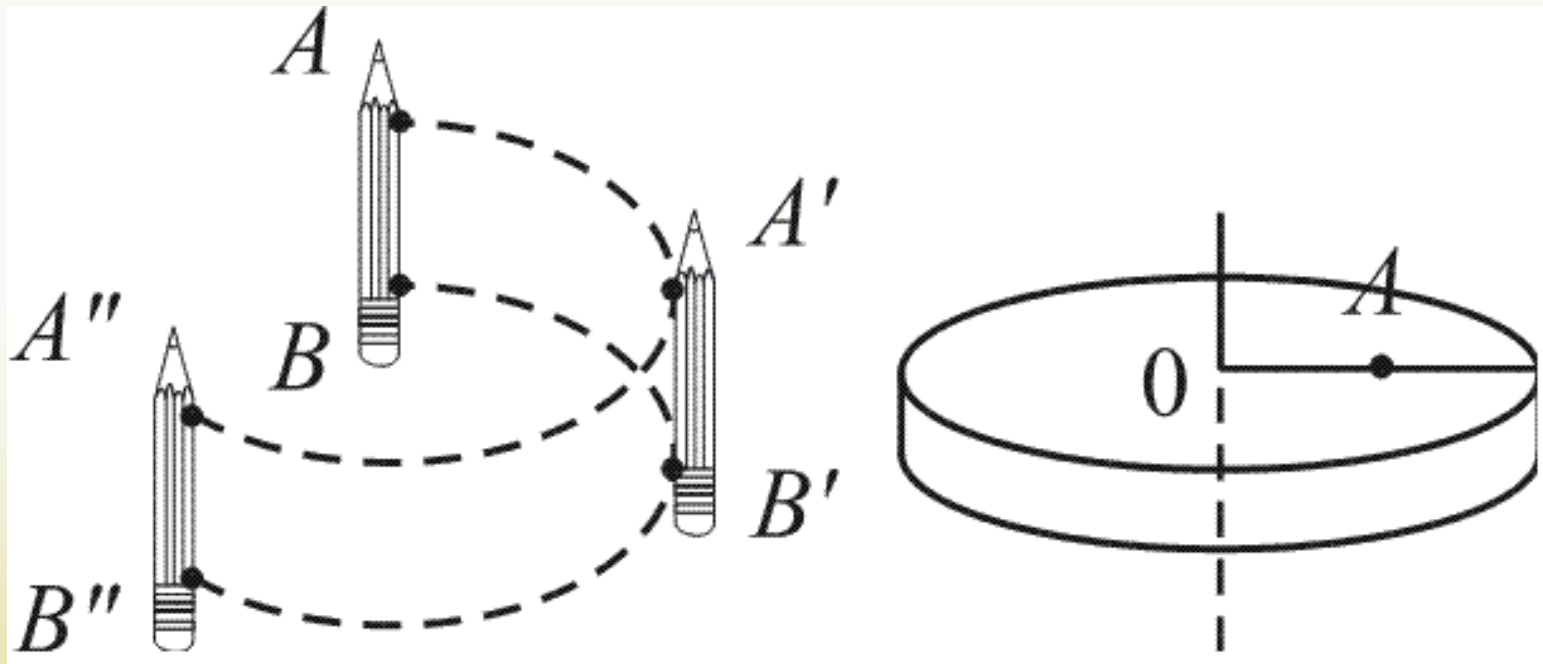
$$\vec{a} = \sqrt{\vec{a}_\tau^2 + \vec{a}_n^2} = R\sqrt{\varepsilon^2 + \omega^4}$$

Үдемелі қозғалыс кезінде вектор $\vec{\varepsilon}_1$ және вектор $\vec{\varepsilon}_2$ айналу осімен бағыттас, ал кемімелі қозғалыс кезінде қарама-қарсы болады.

Ілгерілемелі қозғалыс

Ілгерілемелі қозғалыс деп дененің кез-келген екі нүктесін қосатын түзу сызық орын ауыстыру кезінде, өзінің бастапқы бағытына параллель болып қалатын қозғалысты айтады.

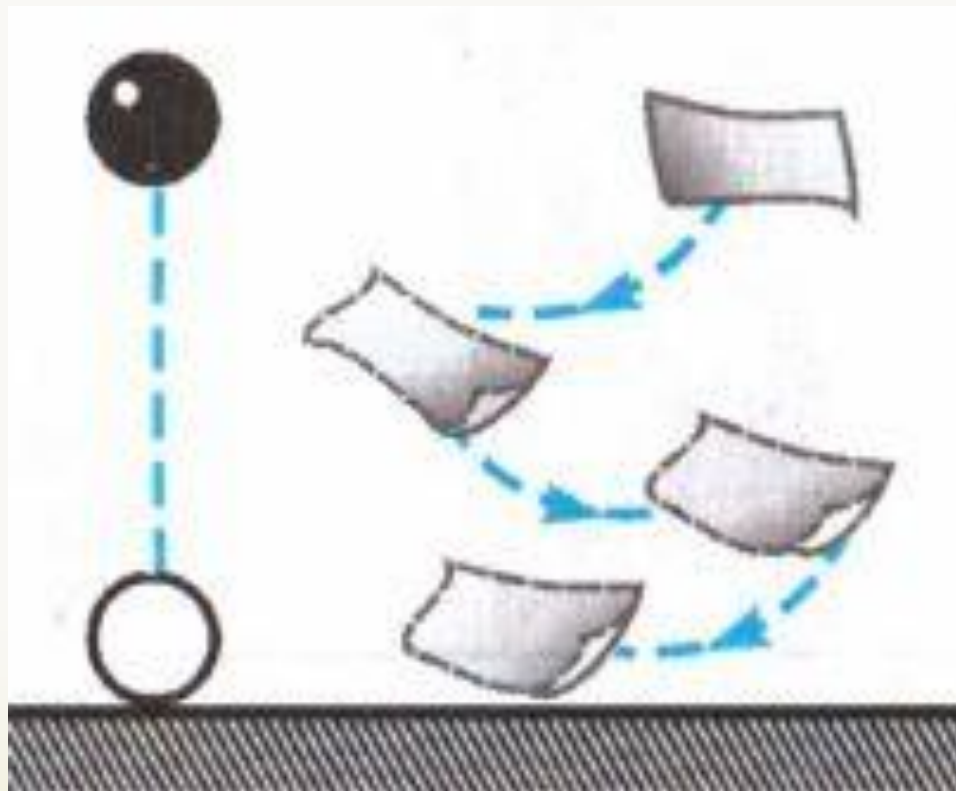
Дененің еркін түсуі

Жерге қатысты белгілі бір биіктіктен бастапқы жылдамдықсыз түсірілген дененің Жердің тартылысы әсерінен жасайтын қозғалысы.

Үйкеліс күші жоқ ортада құлайтын кез келген дененің үдеуі

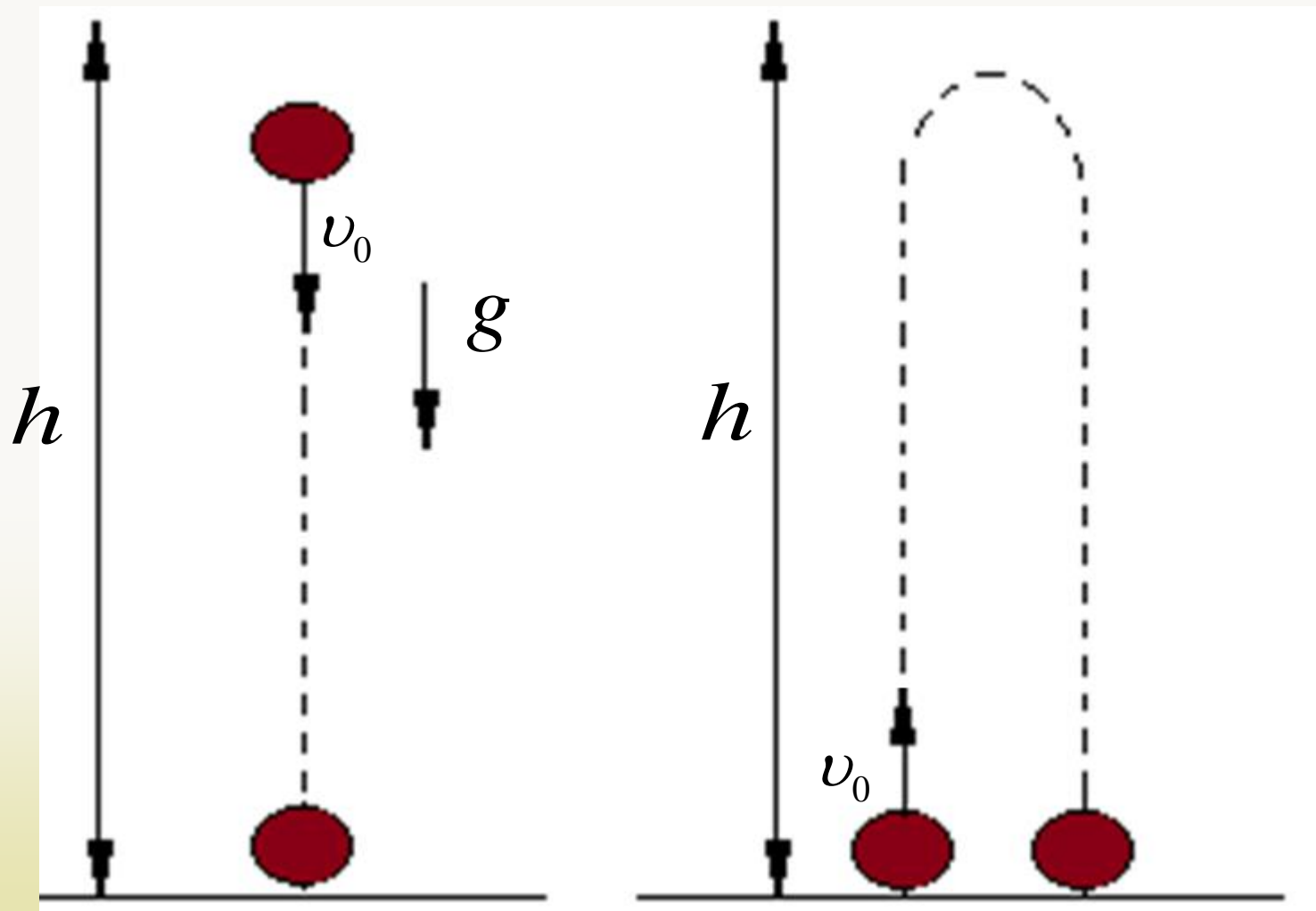
$$g = 9,8 \text{ м} / \text{с}^2 \approx 10 \text{ м} / \text{с}^2.$$

Дененің еркін түсуі

Ауыр шардың құлауы мен жұқа қағаз парағының күрделі траектория бойымен қалықтап түсуі.

Жоғарыдан төменге, төменнен жоғарыға қарай белгілі бір жылдамдықпен лақтырылған дененің қозғалысы

Еркін түсу үдеуін сипаттайтын теңдеулер

$$v = v_0 \pm gt$$

- t уақыттан кейінгі жылдамдық

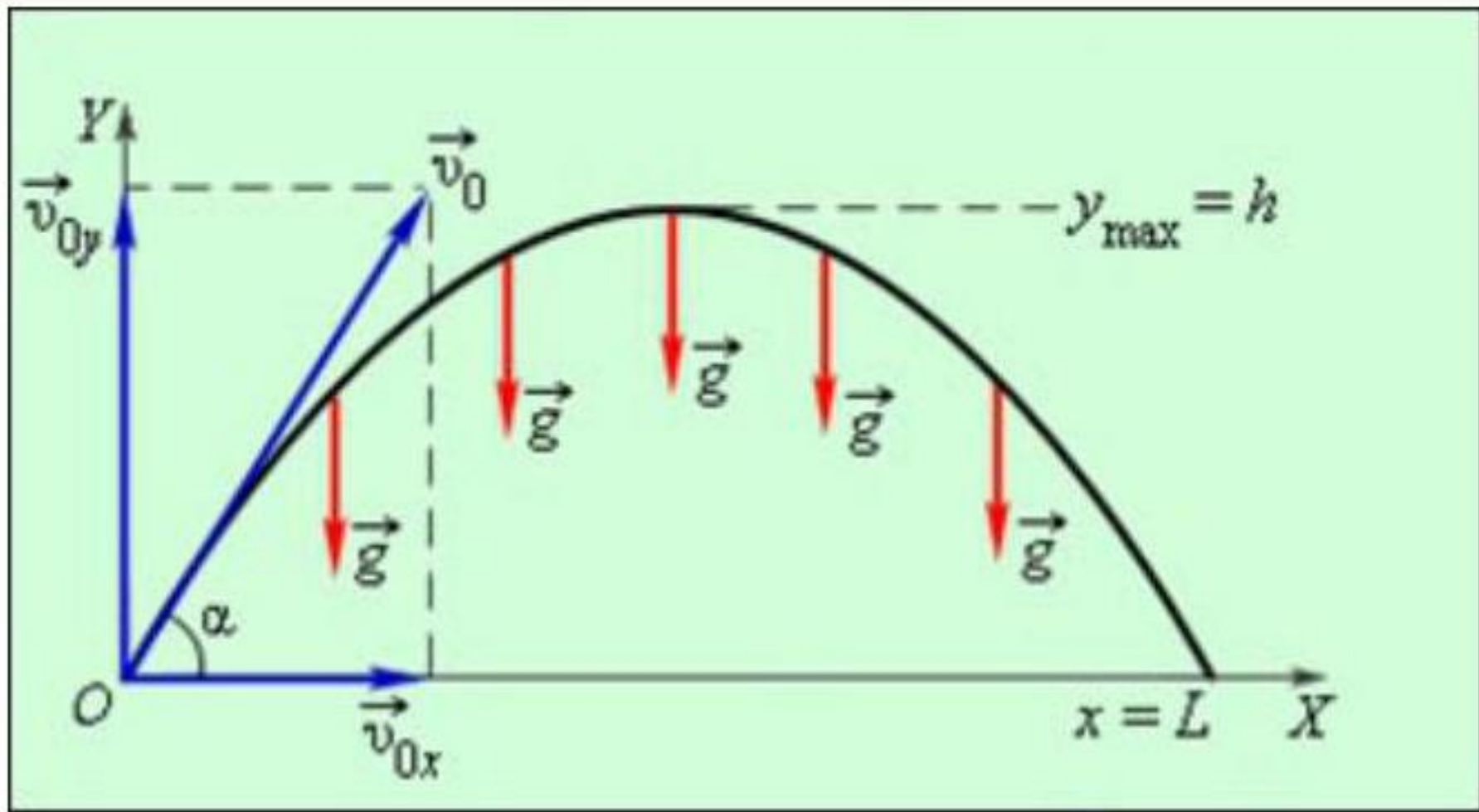
$$h = v_0 t \pm \frac{1}{2} gt^2$$

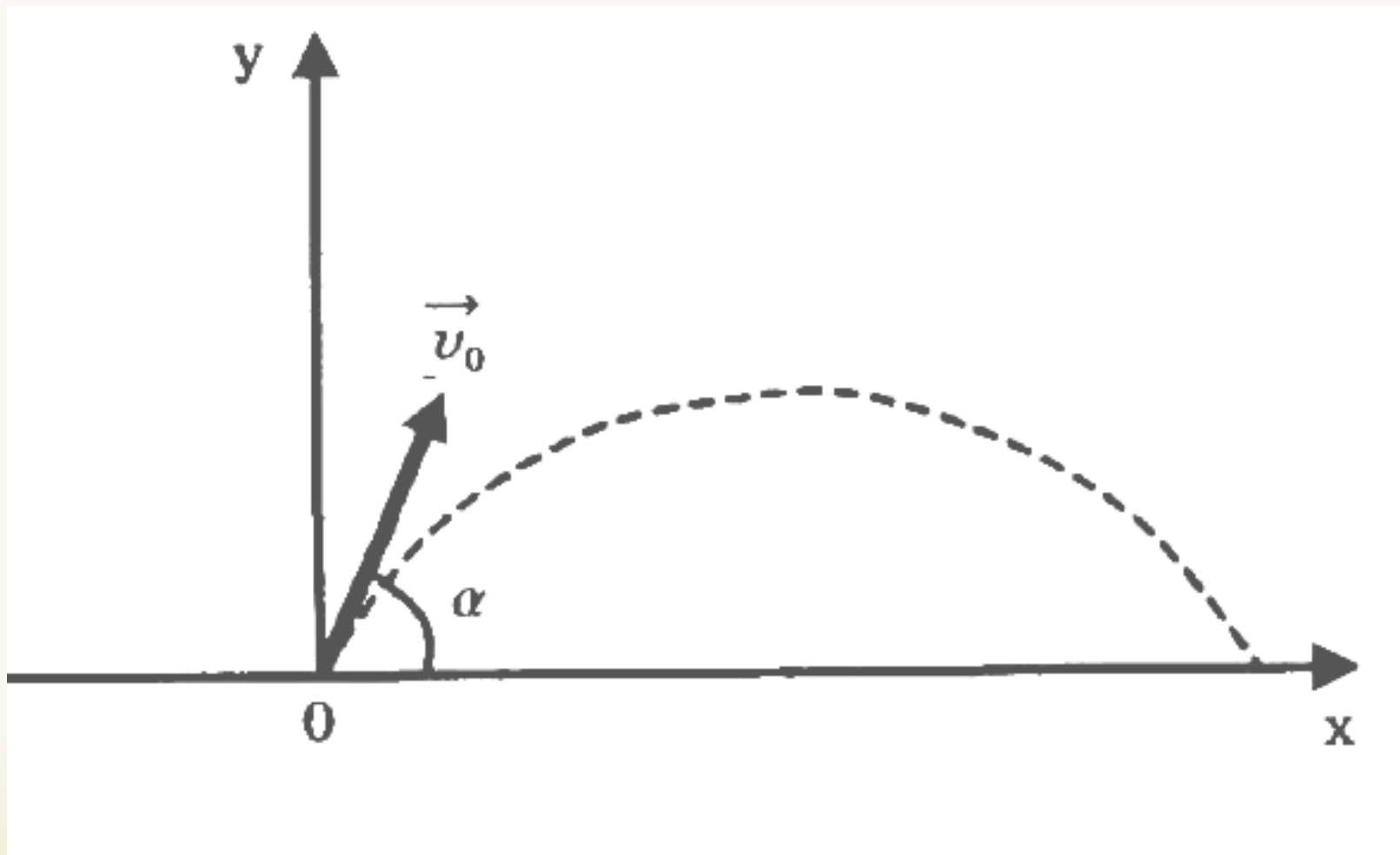
- t уақытта жүрілген жол

$$v^2 = v_0^2 \pm 2gh$$

- уақытқа тәуелсіз жылдамдық

Көкжиекке бұрышпен лақтырылған дененің қозғалысы

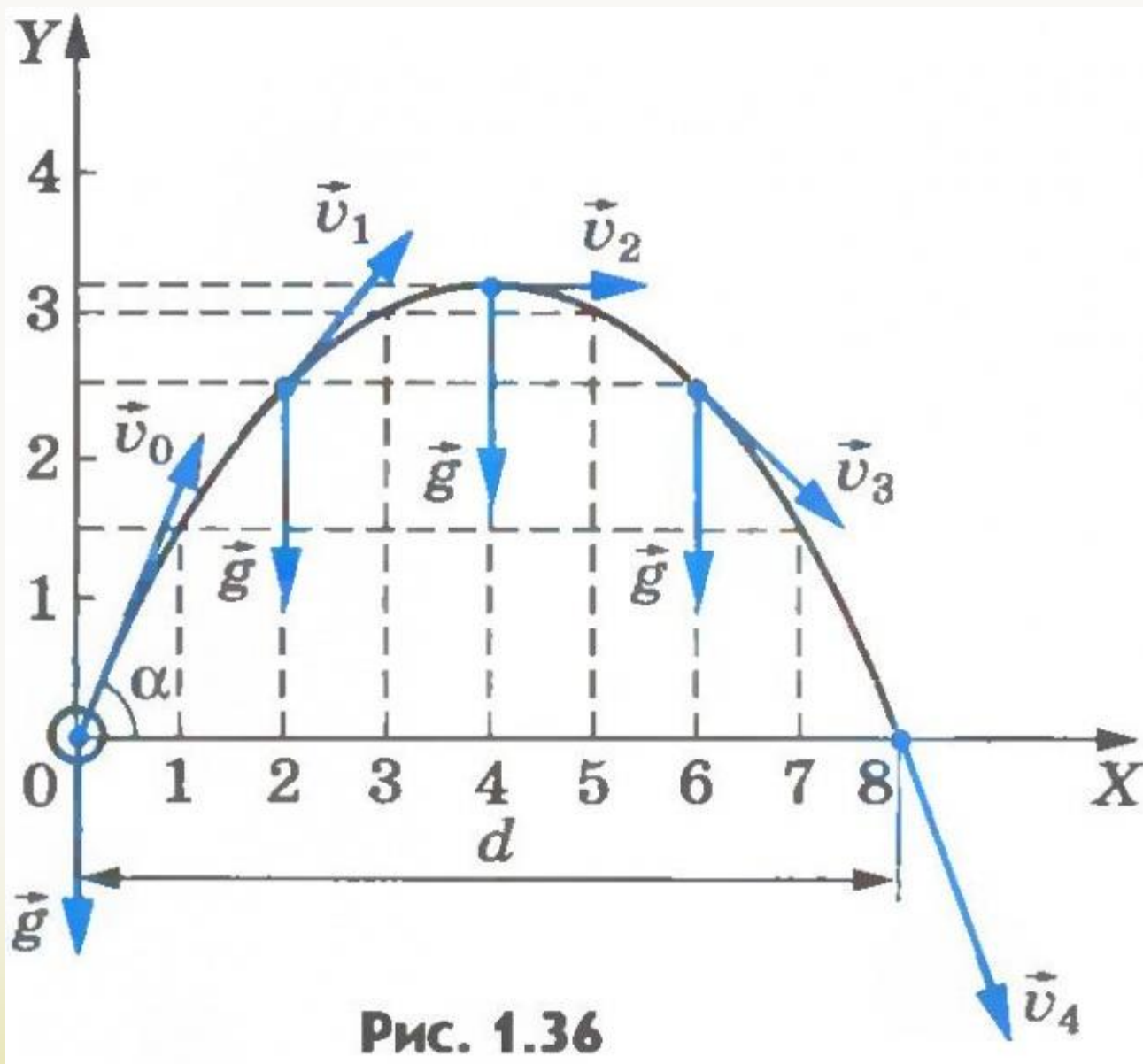
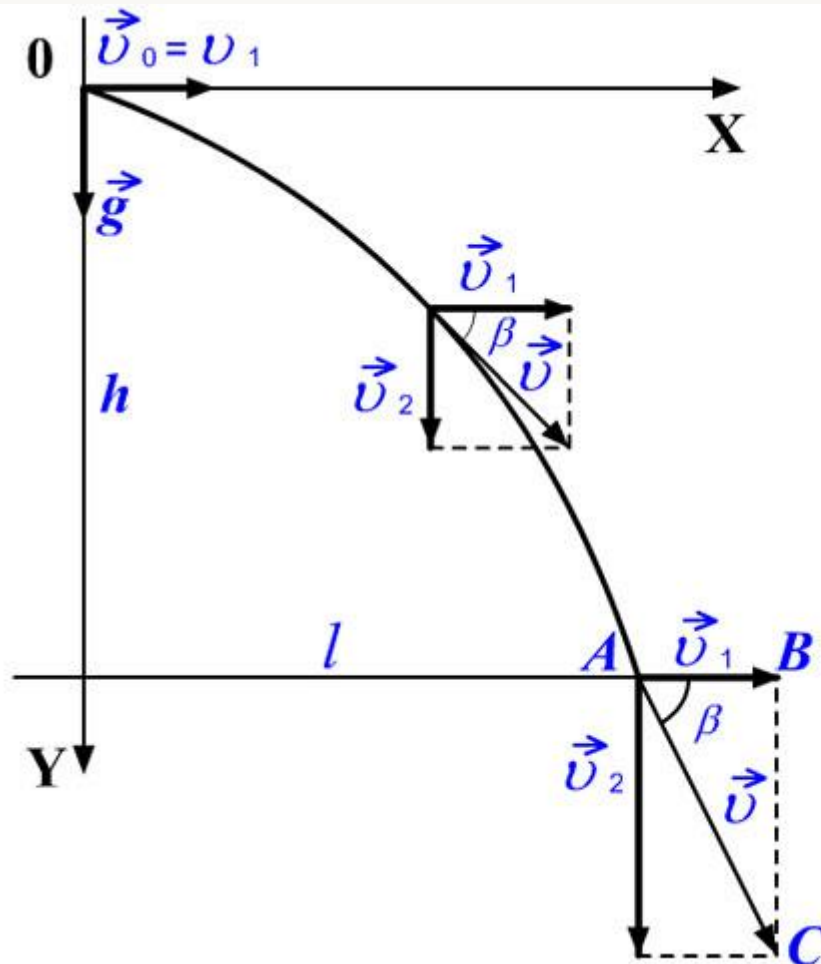

Рис. 1.36

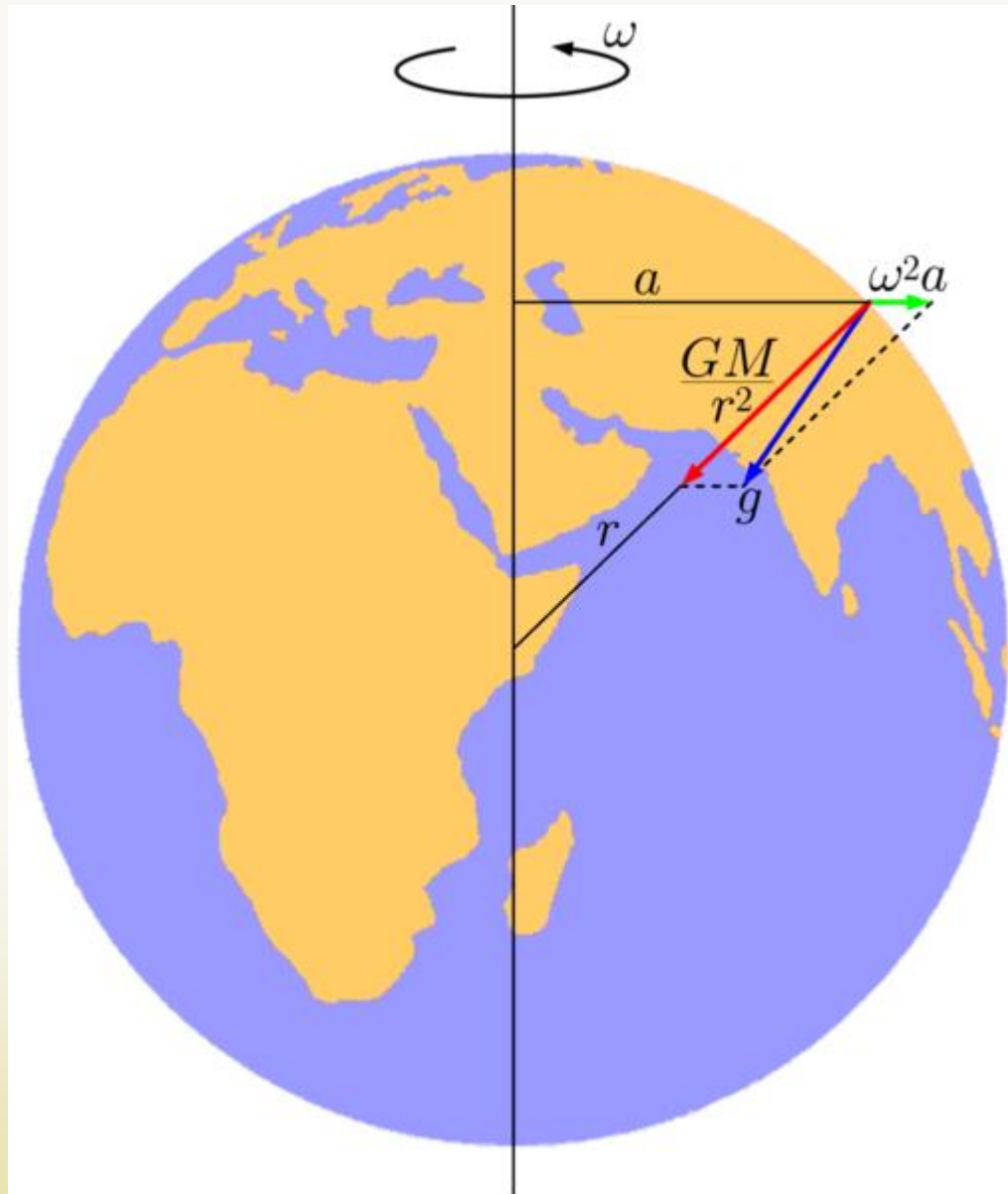

$$v_2 = -gt$$

$$l = v_1 t$$

$$y = h - \frac{1}{2}gt^2$$

Бақылау сұрақтары

- Материалық нүкте деп нені айтады?
- Санақ жүйесі деп нені айтады?
- Қозғалыстың траекториясы деп нені айтады?
- Радиус вектор деп нені айтады?
- Материалық нүкте қозғалысының жылдамдығы деп нені айтады?
- Материалық нүктенің үдеуі деп нені айтады?
- Бірқалыпты қозғалыс деп қандай қозғалысты айтады?
Бірқалыпты қозғалыстың теңдеуін келтіріңіз?
- Бірқалыпты қозғалыс деп қандай қозғалысты айтады?
Жолдың уақытқа тәуелділігі графигінен бірқалыпты қозғалыс үшін салынған қозғалыстың жылдамдығын қалай анықтайды?

- Қандай қозғалысты бірқалыпты айнымалы қозғалыс деп атайды? Бірқалыпты айнымалы қозғалыстың теңдеуін жазыңыз?
- Қандай қозғалысты бірқалыпты айнымалы қозғалыс деп атайды? Бірқалыпты айнымалы қозғалыс үшін үдеудің екі мәніне байланысты жылдамдықтың уақытқа байланысты графиктерін сызыңыз?
- Бұрыштық жылдамдық деп нені айтады? Бұрыштық жылдамдықтың векторы қалай бағытталған? Бұрыштық жылдамдық мен сызықтық жылдамдық арасында қандай байланыс бар?
- Бұрыштық үдеу деп нені айтады? Бұрыштық үдеудің векторы қалай бағытталған?
- Нормаль үдеу нені сипаттайды?
- Сызықтық және бұрыштық шамалардың арасында қандай байланыс бар?
- Шеңбер бойымен бірқалыпты қозғалыс жасап келе жатқан бөлшектің тангенциалды және нормаль үдеулері неге тең?

Әдебиеттер тізімі

- 1. Савельев И.В. Жалпы физика курсы. 1 том. Алматы, 2010– 505 б.
- 2. Савельев И.В. Жалпы физика курсы. 2 том. Алматы. 2010, 429 б.
- 3. Трофимова Т.И. Физика курсы: ЖОО-лар үшін оқу құралы, 15 басылымы., М: "Академия" баспа орталығы , 2011. – 482 бет.
- 4. Савельев И.В. Курс физики в 3-х томах. – М.: Наука, 2010. – 1 т, 2 т.
- 5. Койшибаев Н. Механика, 1 том, Алматы 2005 ж, 494 бет
- 6. Бижігітов Т. Жалпы физика курсы, Алматы 2013, 889 б.
- 7. Трофимова Т.И. Сборник задач по курсу физики для вузов. – М.: Оникс 21 век, 2007 – 384 с.
- 8. Савельев И.В. Жалпы физика курсы 3 том, Қарағанды -2012, 324 б
- 9. Трофимова Т.И. Курс физики. – М.: АСADEMIА, 2007. – 558 с.

Назарларыңызға рахмет!

